

SO'FI ALLOHYOR HAYOTI VA IJODIGA BIR NAZAR

Abdullayev Jahongir Shuhrat o'g'li

Annotatsiya *Ushbu tezisdagi buyuk tasavvuf shoiri So'fi Allohyorning turli xil rivoyatlarga qorishib ketgan o'ziga xos hayot yo'li borasida atroflicha to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, ma'rifatparvar adibning tasavvufga yo'g'rilgan boy badiiy merosi, uning inson kamolotida tutgan o'рни haqida ba'zi ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *So'fi Allohyor, tassavvuf, "Sabot ul-ojiziyn", "Maslak ul – muttaqiyn", "Murod ul-orifiyn", Samarqand, Katta Vaxshivor.*

Abstract *In this thesis, the unique way of life of the great Sufi poet Sufi Allahyar, which is mixed in various narratives, is discussed in detail. Also, some information about the rich artistic heritage of the Enlightenment writer, influenced by Sufism, and its role in human development.*

Key words: *Sufi Allahyar, mysticism, "Sabot ul-Ojiziyn", "Maslak ul-muttaqiyn", "Murod ul-arifiyn", Samarkand, Katta Vakhshivor.*

So'fi Allohyorning hayoti. O'zining sodda, jo'shqin va xalqchil, biroq, nihoyatda sermazmun asarlari, afsona-yu rivoyatlarga qorishib ketgan hayot yo'li orqali kishilar qalbidan chuqur joy olgan, naqshbandiya tariqatining davomchilaridan biri bo'lgan So'fi Allohyor haqida bilmaydigan, u haqida eshitmagan kishilar kam topilsa kerak. Uning ismi Olloyor (ba'zi manbaalarda Allohyor), otalarining ismi esa Allohquli (ba'zi manbaalarda Olloquli, Temiryor)dir. So'fiy martabasi uning shariat va tariqat yo'lidagi e'tiqod va xizmatlari uchun berilgan.

Tojiddin Yolchiqul o'g'li (tatar tarixchisi)ning 1797- yil Qozonda nashr etilgan "Risolai aziza" ("Sabot ul-ojizin" sharhi) kitobida ko'rsatilishicha, So'fi Allohyor 1644-yil Buxoro xonligining Kattaqo'rg'on bekligi qoshidagi Minglar qishlog'ida tug'ilgan bo'lib, xitoy-qipchoq qabilasining O'tarchi urug'iga mansubdir.

U o'zining ba'zi asarlarida buni tilga olib o'tadi:

Garchi Olloyor O'tarchidir, erur ul ham yamon,

Oning ham qadri o'tar bir nechaga o'lgan zamon.

So'fi Allohyor avlodlari, shuningdek, akademik B. Valixo'jayev, professor B. Hasanov, professor S. Sirojiddinov va boshqalarning so'ngi ma'lumotlariga ko'ra, alloma 1634-yil tug'ilgan deb qayd qilinadi. Bunga ko'ra, sufiy hijriy hisobda 87 va milodiy hisobda 90 yil umr ko'rgan.

Alloma boshlang'ich ta'limni O'tarchida olgach, 10-12 yoshlaridan boshlab Buxoro madrasalarida tahsil oladi. Otasi Temir Yor og'lining tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullanadi U Buxoroda kata mavqe'ga ega bo'lgan Jo'ybor shayxlari dargohida tarbiyalanib, chuqur diniy va dunyoviy ilm oladi. Jumladan, uning fiqhdagi ustozlari Xo'ja Mo'min va Muhammad G'azniy bo'lgan.

Mutasavvuf o'zining "Maslak ul-muttaqiyn" kitobining hamd qismidayoq o'zining naqshbandiya tariqatiga mansub ekanligini ta'kidlaydi. Uning dastlabki piri shahrisabzlik Shayx Xo'ja Navruzdir. So'ngra, Buxorolik mashhur shayx Habibulloh eshonga qo'l berib, shayxlik darajasiga erishgan. Bundan tashqari, alloma mashhur tasavvuf shayxi Ofoq Xo'ja bilan ham uchrashgan.

So'fi Allohyor naqshbandiya-mujaddidiya tariqati silsilasiga quyidagi tartibda bog'langan:

Hazrati Bahouddin Naqshband

Hazrati Allouddin Attor

Hazrati Ya'qub al-Charxiy

Hazrati Xo'ja Ubaydulloh Ahror

Hazrati Muhammad Zohid

Hazrati Mavlono Muhammad Darvesh

Hazrati Muhammad Imkanagiy

Hazrati Muhammad boqiybilloh

Hazrati Ahmad Sirhindiy

Hazrati Muhammad Mas'um

Hazrati shayx Habibulloh Buxoriy

Hazrati Xalifa Navruz

Hazrati So'fi Allohyor.

Shoir umrining katta qismini Kattaqo'rg'onning So'fi guzarida o'tkazgan. So'ng Jom tog'ining Cho'nqamish go'shasida yashagan. Bu yerda allomaning o'g'li Siddiq Muhammad va qizining qabri joylashgan. U yerda So'fi Allohyor nomli masjid va buloq bor. Shuningdek, uning avlodlari shu yerda yashab kelmoqda. Keyin Shahrisabzning Dukchi qishlog'ida yashagan. Undan so'ng, Qo'bodiyon (1710), so'ngra, Surxondaryo viloyati, Oltinsoy tumani Katta Vaxshivor qishlog'ida yashagan.

So'fi Allohyor Abdulazizxon hukmronlik qilgan davrda (1645—1680) taxminan 25 yoshlarida ma'lum muddat boj yig'uvchilar mahkamasining to'ralik mansabiga tayinlanadi va Buxoro xonligining Hisor va Qo'bodiyon bekligida ishlaydi. Holbuki, Olloyor to'ralik lavozimida ma'lum vaqt o'ta qatiqqo'llik bilan ishlaydi. Uning haqqo'yligi, g'irromga beshafqatligi shu darajaga yetadiki, uning nomini eshitgan ba'zi odamlar qo'rquvdan zir titraydi.

Biroq, shoir bu boradagi haqsizliklar, jabr-zulmlarni ko'rgach, oxir-oqibat o'z xohishi bilan bu vazifadan voz kechadi. Uning to'ralikdan voz kechib, naqshbandiya tariqatini mahkam tutishiga sabab, taniqli navoiyshunos olim Yoqubjon is'hoqov tomonidan quyidagicha izohlanadi: "Ollohyor bojxona xizmatiga kirib, bir necha yil qattiqqo'l, shafqatsiz amaldor sifatida faoliyat ko'rsatadi. Bir kuni Shayx Habibullohning bir muridi g'ayriqonuniy yo'l bilan Buxoroga mol olib kirayotganda Ollohyor tomonidan qattiq kaltaklanadi. Murid borib ustoziga arz qilib, Olloyor to'raning duoyi bad qilinishini so'raydi. Shunda shayx uning sabr qilishini aytib, shunday duo qiladi: "Iloho, bu to'rani bulardek g'arib ko'ngil aylagil, dunyo va oxirat murodini bergil." Shu ondan Ollohyorning holi o'zgarib, shayx huzuriga yig'lab keladi."

Rivoyatda aytilishicha, shoir o'zidagi ortiqcha kibrlanishni yo'qotish maqsadida so'yilgan qo'yning qornini boshiga kiyib, ichak-chavog'ini bo'yniga o'rab, Buxoro ko'chalarida yuradi. Buni ko'rgan odamlar Olloyor aqldan ozibdi, degan fikrga keladi. Ana shundan keyin shayx Habibulloh huzuriga bosh urib boradi. O'n yildan keyin shayxlik martabasiga ko'tariladi.

U "Maslak ul-muttaqiyn" asarida o'z tarjimai holi borasida quyidagi ma'lumotlarni bayon etadi: "Men barcha ayblarimga iqorman, lekin ularning barchasini nazmga solishdan nochorman. Chunki men istifoda (uzrga loyiq) ahlidan emasman; xoja, mir, shahzoda emasman. Mendan avvalgi hayotimni so'rasang, eshitishing bilan qo'rqib, mendan uzoqlashasan. Asr shohining xizmatida bo'lganman, har xil qavmlarning nonini yeganman. Lekin u nonlar ta'maning mahsuli edi. Bundan ortig'ini aytmay qo'ya qolay. Taasufda o'tirish odatim edi, g'am yuqori-yu fikrim tubanda edi. Taom og'zimda zaharga aylanardi, shahardagi hayotimiz ufqi ana shunday edi. Har bir amaldorning yuziga kulib boqib xushomad qilish odat edi!"

Allomaning avlodlari hozir ham mavjud. Quyida So'fi Allohyor hazratlarining shajarasi keltirilgan (ba'zi sanalar taxminiy olingan):

So'fi Allohyor (1634—1721);

Siddiq Muhammad (o'g'li, 1674—1765);

Xo'jai Kalon (Siddiq Muhammadning o'g'li, 1725—1814);

Xalilxon (Xo'jai Kalonning o'g'li, 1835—1908);

Eshonxo'ja (Xalilxonning o'g'li, 1864—1925);

Umarxon (Eshonxo'janing o'g'li, 1895—1986);

Muzaffarxon (Umarxonning o'g'li, 1944);

Hikmatulloxon (Muzaffarxonning o'g'li, 1969);

Shahzodxon (Hikmatulloxonning o'g'li, 1996).

Shoir umrining oxirini Surxondaryo viloyati, Oltinsoy tumanining Katta Vaxshivor qishlog'ida (1710-1721) o'tkazgan. Katta Vaxshivor qishlog'ining

mashhurligi So'fi Olloyor hazratlarining nomi bilan ham bog'liq. So'fi Olloyor bu qishloqni obodonlashtirib, Qorabuloq nomi bilan ataluvchi buloqdan chiqqan suvni qishloqqa olib kelib, 1713-yilda xalq hashari usulida masjid qurib ishga tushiradi. Bu masjid bugungi kunda ham xalqqa xizmat qilmoqda. U milodiy 1721-yil (hijriy 1113-yil) da shu yerda vafot etgan. Hozirda bu yerda alloma sharafiga maxsus maqbara qurdirilgan va ramziy qabr toshi o'rnatilgan.

Alloma hayoti va ijodini o'rganishga e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Bu borada qator amaliy ishlar qilinmoqda. Jumladan, 2005-yil 19-fevral kuni Surxondaryo viloyati Denov shahrida So'fi Allohyor jamg'armasi tashkil etildi.

So'fi Allohyorning ilmiy merosi. Turkiy va forsiy tillarida ijod qilgan So'fi Olloyor ijodining asosiy yo'nalishi islom ma'rifatini keng xalq orasiga yoyish va tasavvufning insoniy kamolot bilan bog'liq g'oyalarini targ'ib va tashviq qilishdan iborat. U "Maslak ul-muttaqin" ("Taqvodorlar maslagi"), "Murod ul-orifin" ("Oriflar murodi"), "Maxzan ul-mute'in" ("Itoatkorlar xazinasini") asarlarini forsiy, "Sabot ul-ojizin" ("Ojizlar saboti"), "Favz un-najot" ("Najot tantanasi") masnaviylarini turkiy tilda yaratgan. Forsiy va turkiyda bitilgan boshqa she'rlari ham mavjud. "Mevalar munozarasi" nomli manzuma ham unga nisbat beriladi.

Allomaning "Murod ul-orifin"—"Oriflar murodi" kitobi 15 fasldan iborat. Unda tasavvuf ilmi va tavhid masalalari islom olamidagi 30 ga yaqin mashhur ulamolar va buyuk so'fiylarning risolalariga suyangan holda tushuntirilgan.

"Maxzan ul-mute'in"—"Itoatkorlar xazinasini" ikki bo'limdan iborat bo'lib, birinchisi "Aqidalar kitobi" deb nomlangan va unda jami 27 ta fasl o'rin olgan. Ikkinchi bo'lim esa amliy malalarga qaratilib, unda tahorat (10 fasl), namoz (42 fasl), zakot (4 fasl), ro'za (3fasl), nikoh va taloqqa oid kitoblarning har biri 17 tadan ortiq fasldan iborat.

Shoirning "Hajnoma" nomli asari ham bo'lib, u haqida ma'lumotlar juda oz. Chunki ul zotning xaj qilganliklari yoki qilmaganliklari borasida turli fikrlar yuradi. Alloma esa, asarda bu borada hech narsa demagan.

So'fi Allohyorning shoh asari "Maslak ul-muttaqin"—"Taqvodorlar maslagi" yoki "Gunoh ishlardan saqlanuvchilar yo'li" bo'lib, 12 ming bayt, 135 ta katta-kichik bobdan iborat. Bu shoirning eng katta asari bo'lib, 1700—1701-yillarda yozib tugallangan. XIX asrning ikkinchi yarmida Qozixo'ja Hafizxo'ja o'g'li bu asarni o'zbek tiliga tarjima qildi. Ilohiy ma'rifatning badiiy talqiniga bag'ishlangan bu asar el orasida shuhrat tutganidan so'ng do'st-u yaqinlari undan turkiy tilda ham shunday bir kitob yozishni iltimos qiladilar. Bunga javoban u "Maslak ul-muttaqin"ni birmuncha qisqartirib, o'zbek tilida nazmda bitgan va uni "Sabot ul-ojizin" deb nom bergan. O'zbek falsafiy didaktik adabiyotining yetuk namunasi bo'lmish ushbu asarda tasavvuf ta'limotining

ma'naviy-axloqiy masalalari keng yoritilishi bilan u turkiy tasavvuf adabiyoti rivojiga katta hissa qo'shgan.

Asharlarida islom ahkamlari, tariqat talablari, insoniy komillik shartlarini birma-bir ta'riflab bergan. Axloqiy-ta'limiy ahamiyati jihatidan, xususan, "Maslak ul-muttaqin" va "Sabot ul-ojizin" asarlari maktab va madrasalarda asosiy darsliklar qatorida o'qitilib kelgan. Uning diniy tasavvufiy ruhdagi pand-u hikmatga yo'g'rilgan asarlari nafaqat Turkiston, balki Qashqardan tortib Itil (Volga), Yoyiq (Ural) daryolari vohalari, Hojitarxon (Astraxan), Bulg'or, Orenburg va boshqa mintaqalarda yashovchi xalqlar orasida ham keng tarqalgan. Ular ko'p nusxalarda ko'chirilgan. 19-asrning oxirlariga kelib esa Toshkent, Qozon, Boku, Istanbul va boshqa shaharlarda toshbosma yo'li bilan bir necha marta bosilib chiqqan.

So'fi Olloyor asarlari ko'plab xorijiy tillarga tarjima qilingan, ularga bag'ishlab sharhlar yozilgan, lug'atlar tuzilib, u qo'llagan tasavvufiy istiloh va timsollar keng sharhlangan.

So'fi Olloyorning asarlarida Qur'oni karim oyatlari, Hadisi sharif hikmatlari va tasavvuf g'oyalari ajib bir tarzda uzviy bog'lanib ketgan. Faylasuf shoir ojizlarga, yo'ldan ozganlarga hidoyat va najot yo'lini ko'rsatib beradi. Toliblarga to'g'ri yo'l ko'rsatadi. Insofu adolatni, halollik va to'g'rilikni, oriflik, oshiqlik, xilvat va uzlatni to'lib toshib kuylaydi, nafs va xudbinlikni qattiq tanqid qiladi. Dunyo lazzatlaridan voz kechib, o'zni Haqning inon-ixtiyoriga topshirish falsafasini ilgari suradi. Shoir g'azallarida qo'llanilgan badiiy tasviriy vositalar kishini maftun qiladi:

Ko'rk uchun tushti ziloli la'li mushkin xattu xol,

Tutti suhbat Xizr ila Kavsar qirg'og'inda hilol.

Nargisi masting xumori bodadin gulgunmudir?

Yo budurkim lolazor ichra tushan vahshi g'izol...

So'fiy Olloyor dunyoviy ishq mavzusida bitgan she'rlarida ijtimoiy mazmundagi fikrlarini ham bayon etadi. Shoirning quyidagi baytlari fikrimizni to'la tasdiqlaydi:

Hech ishim ro'yi zamin ichra kifoyat bo'lmadi,

Baxti kajimni so'rog'in berdi Qof arqosida.

Qo'l sunub olguncha tegdi davr ayog'i o'zgaga,

Ko'z yumub ochkuncha umr o'tti jahon g'avg'osida...

So'fiy Olloyor o'zbek adabiyoti tarixida tasavvuf ta'limotini rivojlantirishga munosib hissa qo'shgan shoirdir. U o'z she'rlarida so'fiylikning axloqiy masalalarini keng targ'ib qildi. Odam faqat shu yo'l bilan haqiqat va komillikka erishadi, degan falsafani olg'a surdi. So'fiy Olloyor asarlarini fors,

arab tillarini puxta bilgan holda sodda o‘zbek tilida yozdi. Shuning uchun shoir asarlari xalq ommasi orasida keng tarqalgandir. Shoir asarlari Toshkent, Qozon, Boku, Istanbul va boshqa shaharlarda toshbosma yo‘li bilan bir qancha marta bosilib chiqqan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ushbu tezisda nafaqat O‘zbekiston va Markaziy Osiyoda, balki, butun dunyoda ham o‘z o‘quvchilariga ega bo‘lgan mutasavvuf shoir So‘fi Allohyor hayoti va ijodi o‘rganildi. Alloma tasavvuf orqali ulangan tariqat silsilasi bayon etildi. Shuningdek, u yashagan davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar ham yoritib o‘tildi. Allomaning ilm-ma‘rifat olishga chorlovchi tarbiyaviy-axloqiy xarakterdagi she‘rlari, necha asrdirki avlodlarga muhim dasturilamal bo‘lib xizmat qilayotgan hikmatli so‘zlari tahlil qilindi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 23-iyunda “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida davlat muassasi shaklidagi O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ 3080-son. –Toshkent, 2017-yil 23-iyun.

O‘zbek tilidagi manbaalar

1. M. M. Хайруллаев. “Маънавият юлдузлари”. –Тошкент, А. Қодирий, 1999. Б--395.

2.У. Увватов. Ўзбекистон—буюк алломалар юрти. –Тошкент, “Маънавият”, 2010. Б-- 396.

3.“Саботул ожизин” шарҳи/ С. Алоҳёр: шарҳлаб нашрга тайёрловчилар.:М. Исмоилов ва А. Акбаров. – Самарқанд: Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти. Б-527.

4. “Ҳидоят ут-толибийн”—“Сабот ул-ожизийн шарҳи”/ Саййид Ҳабибуллоҳ ибн Саййид Яхёхон. –Тошкент. Тошкент ислом университети. 2009. Б--292.

5. F. Hasanov. Ma‘naviyat yulduzlari. –Toshkent, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2011. B-365.

6. Ҳамиджон Ҳомидий. Тасаввуф алломалари. –Тошкент:” Шарқ”, 2004. Б-206.

7. Равшан Мирзаев. Сўфи Оллоёрга замон боқажак. –Тошкент. Фан. 2007. Б--54.

INTERNET SAYTLARI:

1. Lex.uz.
2. www.wikipediya.uz
3. iiau.library.uz
4. Shosh.uz
5. VKBooks